

СТАНОВЛЕННЯ М.М. ЦИТОВИЧА ЯК ВЧЕНОГО-ПОЛІЦЕЇСТА: ВІД ГІМНАЗІЇ ДО МАГІСТЕРСЬКОГО СТУПЕНЯ

СОЛОМАХА Артем Григорович - кандидат юридичних наук, асистент кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
УДК 342.9:351.74 М.М. Цитович

Стаття посвячена дослідженню раннього періода життя последнего профессора полицейского права Университета Святого Владимира М.М. Цитовича (1861-1919), в который происходило его становление как ученого и будущего полицейста через призму его обучения в Университете Святого Владимира и выработанных научных приоритетов ученого на этом фоне.

Ключові слова: М.М. Цитович, поліцейське право, адміністративне право, Університет Святого Володимира.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що життєвий шлях, наукова, педагогічна та адміністративна діяльність видатного вітчизняного вченого-правознавця Миколи Мартиніановича Цитовича (1861–1919) продовжують залишатися недостатньо вивченими. Відомий більше як економіст – доктор політичної економії та статистики, заслужений ординарний професор (від 1911 р.), декан юридичного факультету (1902–1905 рр.), ректор (1905–1917 рр.) Університету Св. Володимира, він на довгі роки був вилучений з історії науки. Сучасні тенденції до відродження західноєвропейських традицій українського права диктують направленість досліджень у сфері історії адміністративного права через призму поліцейського права, яке з'явилося зусиллями саме західноєвропейських учених, шляхом повернення із забуття персоналій, які формували вітчизняну науку поліцейського права (адміністративного права) яскравим представником якої

був останній професор поліцейського права Університету Святого Володимира - Микола Мартиніанович Цитович. Першочерговим і методологічно вірним є дослідження початків становлення зазначеного науковця-поліцейста, оскільки науковий спадок учених важко осмислити без урахування часу і місця їхньої діяльності, перипетій особистого і громадського життя, належності до певної наукової школи чи напряму. Знання біографій і наукової спадщини попередників виступає важливою передумовою розвитку сучасних правознавчих досліджень і навіть своєрідною моральною вимогою.

Метою статті є аналіз та узагальнення становлення М.М. Цитовича як майбутнього вченого-поліцейста через призму прослуханих ним нормативних дисциплін в Університеті Святого Володимира та виокремлення його наукових пріоритетів на цьому тлі.

Опублікована наукова література про життєвий шлях Миколи Мартиніановича Цитовича доволі мізерна, особливо це стосується початкового етапу його життя. Виняток становить хіба що невелика публікація В. Єфіменка. [1] Науковий архів правника, як і більшість сімейних документів, не зберігся. Найповніша на сьогодні інформація про дитинство вченого міститься у послужному списку його батька – дійсного статського радника Мартиніана Іларіоновича Цитовича, завдяки якій ми й відтворимо ранній період життя відомого адміністратора і науковця: передостаннього ректора Університету Св. Володимира

та останнього фахового ученого-поліцейста Київського університету.

Народився Микола Мартиніанович Цитович 17 (29) квітня 1861 р. в м. Николаєві Херсонської губернії, де тоді відбував військову службу його батько. Кар'єра Мартиніана Іларіоновича, вочевидь, була успішною, про що свідчать нагороди і відзнаки: він мав «ордена Св. Владимира IV степені, Анни и Св. Станислава II степені с Императорскими коронами и бронзовую медаль на Андреевской ленте в память войны 1853–1856 г.» [2, 27]. Мати Миколи Цитовича Катерина Григорівна була дочкою статського радника Спіровського. У шлюбі вона мала четверо дітей: «сыновей Василя, родившегося 19 апреля 1860 года, Николая, родившегося 17 апреля 1861 года, Виктора, родившегося 27 сентября 1864 года, и дочь Александру, родившуюся 22 сентября 1865 года» [2, 28 зв.]. Усі члени родини були православного віросповідання. Маєтку родового чи набутого сім'я не мала.

Батько майбутнього вченого походив із православного дворянського роду, ймовірно з Білорусі. Діставши домашню освіту, він за наказом Могилівського губернського правління отримав призначення на посаду канцелярського чиновника до Климовицького повітового суду (1841 р.). Через три роки йому доручили виконувати обов'язки «помічника і наглядача в кріпосних справах» [2, 27]. У 1845 р. службовця перевели на посаду канцелярського чиновника в Експедицію виготовлення державних паперів. Отримавши чин колезького регістратора і пропрацювавши в Експедиції декілька років, Мартиніан Цитович подав «прошеніє» і взимку 1847 р. був призначений перекладачем польської мови до 2-го відділення 5-го Департаменту Сенату з одночасним зарахуванням до Департаменту Міністерства юстиції. Вже через місяць йому доручили виконання обов'язків старшого помічника секретаря. На останній посаді він перебував до дня звільнення з Сенату. Від 1849 р. життя Мартиніана Іларіоновича було пов'язане з військовим відомством. Імператорським наказом від 3 червня 1849 р. його перевели на посаду помічника контролера у Провіантському Департаменті Військового міністерства. Одночасно зі схо-

дженням шаблями службової кар'єри він отримував підвищення в чинах: губернський секретар (1848), колезький секретар (1852), титулярний радник (1853), колезький асесор (1858) [2, 27-28 зв.].

Прослуживши декілька років помічником контролера, Мартиніан Цитович був переведений на посаду контролера Департаменту, згодом призначений дистанційним доглядачем провіантських магазинів Харківської губернії (з 1858), а вже за рік від листопада 1859 р. став херсонським обер-провіантмейстером. На Півдні України він служив декілька років, отримавши у жовтні 1864 р. призначення керівником відділення Одеського окружного інтендантського управління. У ці ж роки його відзначили черговими чинами надвірного радника (1862), колезького радника (1866) і статського радника (1870). [2, 28 зв.-29]

20 серпня 1867 р. Мартиніан Цитович, призначений чиновником з особливих доручень VI класу при Головному інтендантському управлінні. Того ж року він став головою Кременчуцької, у 1870 р. – Динабурзької, у 1871 р. – Київської, а в 1874 р. – Воронежської приймальних комісій. З початком російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Мартиніана Іларіоновича відрядили в розпорядження інтенданта діючої армії для призначення корпусним інтендантом, але вже за декілька місяців за станом здоров'я йому дозволили обійняти посаду чиновника для доручень V класу при Польовому інтендантському управлінні, а невдовзі повернули до Головного інтендантського управління. Згодом Цитович-старший був призначений виконувачем обов'язків помічника Київського окружного інтенданта, а через рік таку саму посаду він отримав у Варшаві. У відставку Мартиніан Іларіонович звільнився 4 лютого 1879 р. у чині дійсного статського радника.

Через часті зміни місця служби батька Микола по три роки навчався у Київській прогімназії та Воронежській гімназії, а два роки – у Першій Київській гімназії. Поведінка учня, відвідування ним уроків, зацікавленість навчанням були відмінними.

Як уже зазначалося, родина Цитовичів часто змінювала місце проживання через постійні переміщення глави сім'ї на нові місця служби.

Закінчивши Першу Київську гімназію, Микола Цитович за прикладом старшого брата Василя подав документи до Університету Св. Володимира і восени 1879 р. розпочав навчання на юридичному факультеті.

На зламі 70–80-х років XIX ст. юридичний факультет Університету Св. Володимира залишався одним із кращих серед університетів Російської імперії як за добором кадрів, так і за матеріально-технічним забезпеченням. І хоча саме в цей час факультет залишили професори М.Х. Бунге та К.А. Мітюков, їм на зміну прийшли молоді вчені М.Ф. Владимирський-Буданов та Л.М. Казанцев. Саме тоді юридичний факультет сформувався як потужний науково-навчальний центр, із стін якого вийшли видатні правники XIX–XX ст. Л.Й. Петражицький, І.О. Покровський, О.О. Грузенберг, О.О. Малиновський, Г.В. Демченко та багато інших [3, 240-256].

На момент вступу Миколи Цитовича до Університету Св. Володимира деканом юридичного факультету був професор В.Г. Демченко (1831–1914), який викладав цивільне право. Декілька його наукових робіт було присвячено питанням спадщини в російському праві [4, 28-31]. І все ж Василь Григорович проявив себе більше адміністратором, ніж науковцем: зокрема, протягом багатьох років, крім деканства, він був суддею університетського суду. До того ж професор став одним із засновників та очільників Київського юридичного товариства. Лектором він був посереднім, проте, згадував О. Грузенберг, «относился к студентам довольно добродушно» [5, 104].- А.Ф. Кістяківський свідчив: «Демченко – крайне ограниченных способностей, хотя и человек вполне основательный в круге своих знаний и в круге понятий ему доступных» [6, 34].

Міжнародне право викладав професор В.А. Незабытовський (1824–1883), який після служби в цивільній палаті Київського окружного суду та вчителювання перейшов у 1853 р. до Університету Св. Володимира, де й викладав до кінця життя [7, 469-476]. Сучасник так характеризував його: «В.А. Незабытовский по своим дарованиям, несомненно, был далеко не дюжинным человеком. В природе его горела священная искра того божественного таланта, который составляет удел немногих избранных. По мощному аналитическому

уму, по тонкому научному чутью и вкусу, при редкой скромности и мнительности он резко выделялся как своеобразный тип в русской ученой семье, нередко более претенциозной, чем талантливой» [7, 472].

Він став одним із перших учених Російської імперії, які звернулися до дослідження теорії міжнародного права. Професор створив власне оригінальне вчення про право, розробив нову концепцію юридичної природи території в теорії міжнародного права. «Створена та виплекана В.А. Незабытовським школа міжнародного права, – наголошував академік НАН України Л.В. Губерський, – дотримувалася гуманістично-ліберальних принципів у викладанні та дослідженнях, які тривали в Університеті Св. Володимира аж до початку XX століття». [8, 10-112]

Наступником В.А. Незабытовського став О.О. Ейхельман (1854–1943), який спочатку посідав кафедру історії зарубіжного законодавства, а після смерті Василя Андрійовича – кафедру міжнародного права. У роки Визвольних змагань він співробітничав з українськими урядами, був товаришем міністра закордонних справ УНР. Від 1921 р. перебував на еміграції: викладав у Вільному університеті в Празі та Українській господарській академії в Подебрадах (Чехо-Словаччина). Його наукові праці з міжнародного права й досі не втратили свого значення і продовжують перевидаватися, наприклад, у другому томі «Науки міжнародного права в Університеті Святого Володимира» [9, 6-222]. Крім наукової та професорської праці, Отон Отонович брав участь у підготовці нового Статуту російських університетів, проекту Конституції Російської імперії, розробив проект виборчого закону. Він також був автором проекту Конституції УНР та «Програми для складання зводу законів для звільнення України».

Кримінальне право і судочинство викладав найвідоміший криміналіст Російської імперії того часу О.Ф. Кістяківський (1833–1885). До кола його наукових інтересів входили проблеми кримінального права і процесу, судочинства, історії права, кримінології, адвокатури, пенітенціарної практики [10; 136].

Останній ректор Університету Св. Володимира, правник за фахом, Є.В. Спекторський так характеризував наукову спадщину

О.Ф. Кістяківського: «Его написанное в духе аболиционизма “Исследование о смертной казни” (1867) получило в русской литературе такое же значение, какое работы Гольцендорфа и Миттермайера в Германии, и в переводе на сербский язык выдержало два издания. Его учебник уголовного права в свое время вместе с курсами профессоров Таганцева и Спасовича считался одним из лучших руководств. Из его школы вышел ряд деятелей, вводивших в жизнь судебные уставы Императора Александра II. Большую ценность для своего времени представляло его исследование «Права, по которым судится малороссийский народ» (1879)» [11, 28].

Один із випускників юридичного факультету згадував: «Благожелательное отношение г. Кистяковского к своим слушателям не обосновывалось на стремлении профессора к популярности, так как скромнее человека, как г. Кистяковский, несмотря на громадность его ученых заслуг, трудно было и найти в среде киевского ученого сословия, и профессор терпеливо работал с нами privately, исключительно в интересах научной пользы практических лекций для юристов» [12, 579].

Кафедру енциклопедії юридичних і політичних наук очолював М.К. Ренненкампф (1832–1899) [5, 100-103]. Він закінчив юридичний факультет Київського університету у 1855 р. із золотою медаллю. Після захисту в 1859 р. магістерської дисертації обійняв посаду ад'юнкта кафедри енциклопедії законодавства Університету Св. Володимира. Упродовж 1859–1862 років перебував у закордонному відрядженні для підготовки до професорського звання. У грудні 1862 р. був призначений екстраординарним професором кафедри законодавства. Після захисту дисертації «Очерки юридической энциклопедии» (1868) отримав ступінь доктора державного права та був затверджений ординарним професором кафедри юридичної енциклопедії. Від 1869 р. паралельно працював ординарним професором новоствореної кафедри «истории важнейших иностранных законодательств древних и новых». У 1880 р. його перевели на кафедру енциклопедії юридичних і політичних наук.

Підготовлений М. Ренненкампом підручник для студентів «Юридическая

энциклопедия» до 1917 р. перевидавався чотири рази. Окремі його частини перероблювалися і в наші часи у першому томі «Антології юридичної думки» (К., 2000) та у першому томі «Філософії та енциклопедії права в Університеті Святого Володимира» (К., 2011). Крім того, від 1883 до 1890 р. Микола Карлович обіймав посаду ректора Університету Св. Володимира [13].

Сучасник згадував, що лекції М. Ренненкампа «были в высшей степени содержательны, причем он имел способность самые отвлеченные мысли облечь в простую, понятную форму и в нескольких словах выразить точно абстрактные мысли. Слушать его было приятно и занимательно. Аудитория его всегда была многочисленна» [14, 101]. Однак були й інші відгуки: «... его невысокая нравственность, отсутствие самоуважения, непоколебимая склонность к интригам сводила на нет его талант» [15, 30]. Саме ця характеристика засвідчує зміну ставлення до Миколи Карловича після його активного включення у громадське і фінансове життя Києва [16, XVI-XXXVIII].

Аналізуючи творчий спадок ученого І.С. Гриценко та В.А. Короткий дійшли до висновку, що «наукових праць М. Ренненкампа підготував небагато. Проте залюбки писав для газет і журналів, реагуючи на поточні події. Ці публікації мали значний суспільний резонанс і ставали помітним явищем тогочасної журналістики» [16, XXXVII].

Предмет, який пізніше став одним із напрямів досліджень Миколи Цитовича, – політичну економію і статистику викладав Д.І. Піхно (1853–1913). Правознавець і економіст, доктор політичної економії у 1874 р. закінчив юридичний факультет Університету Св. Володимира і був залишений професорським стипендіатом. 1876 року він захистив магістерську, а у 1888-му – докторську дисертації. Від 1877 р. приват-доцент, у 1885–1902 рр. – екстраординарний професор. Одночасно був членом Київської комісії з дослідження залізничної справи (1879–1880), чиновником з особливих доручень Міністерства фінансів (1878–1907). Впродовж 1878–1907 рр. (з невеликою перервою) редагував газету «Киевлянин», а у 1907–1912 рр. був членом Державної Ради Російської імперії [17, 207-208].

Д. Піхно опублікував низку новаторських праць з економіки: «Торгово-промышленные стачки» (К., 1885), «Закон спроса и предложения» (1886), «О свободе и протекционизме» (1889), «Основания политической экономии» (1890), у яких заявив про свою прихильність до теорії корисності або споживчої цінності. Науковець розробляв також питання про співвідношення протекціоналізму і свободи міжнародної торгівлі [18, 175].

Відомий український діяч Максим Славинський, який був студентом Дмитра Івановича, згадував про нього так: «Професор він був добрий і в методах навчання досить винахідливий. Знаю хоч би, як він поборював на своїх семінарах тенденції марксизму, що на той час, щоправда, досить слабо, але починали вже просочуватись і до київських університетів. Теорію Маркса він викладав [...], не погоджуючись з нею, але придушував усі “за” й усі “проти” цілком об’єктивним способом. А на семінарах примушував студентів писати реферати на основні тези марксистського вчення, з обов’язковим студіюванням “Капіталу” Маркса й цілої відповідної економічної літератури. Студент, таким чином, міг добре ознайомитися з предметом і сам перевірити вартість згаданих вище тез...» [19, 313].

Д. Піхно став чи не єдиним професором Київського університету, якому М. Цитович присвятив окрему публікацію. У ній він назвав свого колишнього викладача, а потім колегу ученим з ясним і незалежним розумом, позбавленим будь-якого доктринерства, людиною здатною формувати свої погляди і переконання із навколишньої дійсності, відгукуючись на її актуальні потреби [20, 34].

Отже, саме на лекціях В. Демченка, В. Незабитовського, О. Ейхельмана, О. Кістяківського, М. Ренненкампа, Д. Піхна та А. Антоновича (про якого йшлося у попередньому розділі) формувалися світогляд та наукові інтереси Миколи Цитовича. Внесок цих особистостей у науку був нерівноцінним, але кожен з них залишив особливий слід у науковій біографії київського поліцейста.

Чотирирічні студії в царині права М. Цитович завершив вельми успішно. На «задовільно» було оцінено лише його знання з богослов’я (догматичного і морального), церковного законодавства і французької мови.

«Добре» отримав із фінансового права, іноземного державного права, міжнародного права та судової медицини. Всі інші предмети: юридичну енциклопедію, політичну економію, статистику, римське право, історію руського права, російське державне право, цивільне право й судочинство, кримінальне право й судочинство, поліцейське право, історію філософії права, історію найважливіших іноземних законодавств – Цитович опанував на «відмінно». Грунтовність своїх знань він підтвердив на випускних іспитах. З огляду на це Рада Університету 31 травня 1883 р. затвердила його у ступені кандидата юридичних наук «со всеми правами и преимуществами» [2, 23].

Перед випускниками юридичного факультету було декілька шляхів працевлаштування: розпочати кар’єру державного чиновника (службовця), відкрити приватну практику чи продовжити наукові дослідження в університеті. Микола Мартиніанович вибрав останній варіант і тим визначив свою долю. 20 жовтня 1883 р. Рада університету, підтримавши клопотання юридичного факультету, вирішила: «Баллотировать в следующем заседании Совета кандидата юридических наук Николая Цитовича для избрания его стипендиатом для приготовления к профессорскому званию по кафедре полицейского права сроком на один год» [21, 134]. 4 листопада більшістю голосів: М. Цитовича визнали гідним для підготовки до викладацької кар’єри. Хоча Цитовича зарахували стипендіатом кафедри поліцейського права, але перші власні дослідження він проводив по кафедрі політичної економії та статистики.

Вже за півроку, а саме 24 квітня 1884 р., науковець звернувся до ректора з проханням зробити розпорядження про розгляд його роботи «Кустарная промышленность в России», поданої на здобуття звання приват-доцента по кафедрі політичної економії та статистики. [2, 1] До заяви додавалися 12 екземплярів роботи. На звернення ректора щодо заяви Цитовича декан В.Г. Демченко відповів 21 травня. Він повідомив, що юридичний факультет призначив на 24 травня публічне засідання, на якому стипендіат захищатиме дану дисертацію. Опонентами від

юридичного факультету призначили ординарно-го професора фінансового права Г.Д. Сидоренка і екстраординарного професора поліцейського права А.Я. Антоновича [2, 3]. Захист пройшов успішно. Нагадаємо, що відповідно до вимог загальноросійського університетського Статуту 1863 р. претендент на посаду приват-доцента повинен був захистити дисертацію та прочитати дві пробні лекції. Тема першої обиралася пошукачем, а другої визначалася факультетом.

Виголошення першої лекції на тему «О движении народонаселения» було призначено Цитовичу на 25 травня, тобто одразу після захисту [2, 6]. Друга лекція на тему «Учение экономистов о заработной плате» була виголошена Цитовичем 30 травня [2, 11-11 зв.]. Після цього декан факультету В.Г. Демченко повідомив Раду університету, що юридичний факультет визнав дисертацію, публічний її захист та обидві пробні лекції цілком задовільними і ухвалив рекомендувати М.М. Цитовича для затвердження у званні приват-доцента [2, 19]. Згідно з чинною процедурою Рада університету, підтримавши ухвалу юридичного факультету, 5 червня подала клопотання попечителю Київського навчального округу С.П. Голубцову [2, 20]. Останній не зволікав із відповіддю і повідомив Раду університету про затвердження Цитовича у званні приват-доцента із предметів політекономії та статистики [2, 24].

Однак Миколі Мартиніановичу не вдалося розпочати викладання у новому званні протягом зимового семестру 1884/85 навчального року. Причиною стало запровадження нового університетського Статуту, що вступив у дію 23 серпня 1884 р. Згідно з його нормами Цитович не міг користуватися правами приват-доцента, оскільки не відповідав умовам, які вимагалися для такого звання, а саме: на той час не минуло трьох років від закінчення ним університетського курсу і він не витримав іспитів на ступінь магістра. Тому молодий дослідник поринув у підготовку до магістерських іспитів і в листопаді 1885 р. успішно склав їх. Отже, одна з вимог Статуту була виконана. Інша – щодо трирічного терміну після закінчення університету – могла бути реалізована тільки у травні 1886 р. [22, 1].

Необхідність введення Цитовича до професорсько-викладацького складу була продиктована суто практичним інтересом: на той момент кафедра політичної економії та статистики залишалася вакантною і необхідно було знайти викладача і доручити йому читання дисциплін за профілем кафедри. На думку представників юридичного факультету, вимогам, необхідним для викладання, цілком відповідав Цитович, який вже «довів свої наукові устремління, здібність і підготовку до викладацької діяльності» [22, 1 зв.]. З огляду на це факультет на засіданні 20 лютого 1886 р. ухвалив два рішення з цього питання: 1) клопотатися про затвердження магістранта Миколи Цитовича у званні приват-доцента з предметів політекономії та статистики по виповненню у травні 1886 р. трьох років після закінчення ним Університету Св. Володимира; і 2) внести в огляд викладання і розклад лекцій на майбутнє півріччя курсу політекономії і статистики. Далі все відбувалося за усталеним бюрократичним ритуалом, аж доки попечитель С.П. Голубцов 28 травня дозволив зарахувати магістранта Цитовича до складу приват-доцентів Університету Св. Володимира з предметів політичної економії та статистики [22, 8].

Розпочавши науково-педагогічну кар'єру в університеті, М. Цитович успішно захистив магістерську дисертацію «Обзор учений о предпринимательской прибыли». Робота являла собою критичний огляд зазначених учень і одночасно спробу подальшої розробки теорії цієї галузі [23]. Молодому науковцю вдалося максимально повно розкрити сутність існуючих економічних учень і вичерпно подати всю наявну літературу про підприємницький прибуток. Аналіз окремих положень цієї праці свідчить про те, що вони мали новаторський характер і, як вважають українські економісти, «були піонерними у світовій економічній думці». [24, 33] Варто наголосити, що означена проблема розглядалася у працях інших вітчизняних учених-економістів, які досить ґрунтовно дослідили суть, функції та інші питання підприємницького прибутку. Проте праця М. Цитовича «відрізнялася системністю і глибиною аналізу, що робить її самобутньою у царині економічної літератури кінця XIX століття» [24, 34], а її

творця – фундатором теорії підприємницького прибутку.

Рецензувати магістерську дисертацію М.М. Цитовича юридичний факультет доручив одному з найдосвідченіших професорів – Д. Піхну, який досить зважено підійшов до справи, відзначивши як позитивні моменти роботи, так і її недоліки [25]. Найціннішою частиною дисертації рецензент вважав критичний огляд учень про підприємницький прибуток, оскільки саме тут Микола Мартиніанович показав своє вміння вирішувати складні теоретичні питання. До недоліків Д. Піхно відносив розпорошеність зауважень автора та повтори, які стали наслідком обраної ним системи викладу. Свою рецензію Дмитро Іванович завершив словами: «Вследствие указанных выше достоинств исследования кандидата прав Николая Цытовича я нахожу его вполне удовлетворительным в качестве диссертации для получения степени магистра политической экономии» [25, 18]. До позитивного відгуку рецензента приєдналися інші члени юридичного факультету і під час публічного захисту дисертації 31 травня 1889 р. Миколу Мартиніановича визнали гідним ступеня магістра.

Таким чином, завершився перший етап становлення Микола Мартиніановича як молодого науковця і майбутнього вченого-поліцейста. Ми дослідили опосередкований вплив вчених Університету Святого Володимира на світоглядні позиції наукових поглядів Миколи Мартиніановича Цитовича з метою відтворити загальну атмосферу його становлення та виділити наукові пріоритети. Визначення прямого впливу кожного конкретного науковця, на жаль, виходить за межі нашого дослідження, оскільки потребує окремого аналізу та узагальнення наукових здобутків зазначених вчених та співставлення їх з науковим спадком Миколи Мартиніановича, наприклад, як статиста або економіста. Ми констатуємо, що цей вплив був нерівноцінним, Цитович вже у студентські роки обирав для себе лідерів, що свідчило про початки формування його як самостійного і оригінального науковця.

Література

1. Єфіменко В. П. Ранній етап наукової біографії Миколи Мартиніановича Цитовича

(1880-ті – початок 1890-х років) / В. П. Єфіменко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2004. – № 2. – С. 116–123.

2. Державний архів міста Києва. Ф. 16. Київський університет Св. Володимира, 1834–1920 рр. Оп. 323. Спр. 102. [Документи Ради Університету Св. Володимира, 1870–1880], 183 арк.

3. Історія Київського університету : 1834–1959 / відпов. ред. О. З. Жмудський. – Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1959. – 629 с. : іл. – Парал. тит. арк. російською мовою.

4. Київська школа цивілістики (до 175-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 1834–2009) / [Л. В. Губерський, Р. А. Майданик, Н. С. Кузнєцова та ін.] ; за ред. Р. А. Майданика ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Юрид. ф-т. – Київ : Правова єдність, 2009. – 333 с.

5. Юридичний факультет Університету Святого Володимира 1834–1920 / І. С. Гриценко, В. А. Короткий; [ред. кол. : Л. В. Губерський, Г. І. Балюк, І. А. Безклубий та ін.]. – К. : Либідь, 2009. – 256 с.

6. Кістяківський О. Ф. Щоденник : в 2 т. Т. 1. 1874–1879 / О. Ф. Кістяківський ; НАНУ ; Археографічна комісія, Ін-т укр. археогр. ; ЦДІАУК ; Українська правнична фундація ; [відпов. ред. І. Л. Бутич ; упоряд. В. С. Шандра]. – Київ : Наукова думка, 1994. – 646 с.

7. Романович-Славатинський А. В. Незабытовский Василий Андреевич / А. В. Романович-Славатинский // Биографический словарь профессоров и преподавателей Имп. Университета Св. Владимира (1834–1884 гг.) / сост. и издан под ред. В. С. Иконникова. – Киев, 1884. – С. 469–476.

8. Наука міжнародного права в Університеті Святого Володимира : [у 2 т.]. Т. 1 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин ; упоряд. О. В. Задорожний, В. А. Короткий. – К. : Проміні, 2004. – 264 с. – (Бібліотека кафедри міжнародного права / Л. В. Губерський, О. В. Задорожний, В. Г. Буткевич [та ін.]).

9. Наука міжнародного права в Університеті Святого Володимира : [в 2 т.]. Т. 2 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин ; упоряд. О. В. Задорожний, В. А. Короткий. – К. : Проміні, 2005. – 456 с. – (Бібліотека кафедри міжнародного права / ред.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню раннього періоду життя останнього професора поліцейського права Університету Святого Володимира М.М. Цытовича (1861-1919), в який відбувалось його становлення як науковця та майбутнього поліцейста через призму його навчання в Університеті Святого Володимира та вироблених наукових пріоритетів на цьому тлі.

SUMMARY

The article studies the early life of the last police law professor of the University of St. Vladimir - M. Tsytovich (1861-1919), his formation as a scholar and future police law scientist in this period through the prism of his education at the University of St. Vladimir and produced scientific priorities as a scientist on this background.

кол. : Л. В. Губерський (голова), О. В. Задорожній, В. Г. Буткевич [та ін.]).

10. Мельник С. М. Учені-юристи Київського національного університету імені Тараса Шевченка в галузі кримінального процесу / С. М. Мельник. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2000. – 108 с.

11. Спекторский Е. В. Столетие Киевского Университета Св. Владимира / Е. В. Спекторский. – Белград : [Б. и.], 1935. – 104 с.

12. Чеважевский В. С. Из прошлого Киевского университета и студенческой жизни (1870–1875 г.) / В. С. Чеважевский // Русская старина. – 1912. – Т. 150, № 6. – С. 555–585.

13. Ренненкампф Микола Карлович /- В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська, І. І. Тищенко, Л. В. Шевченко // Ректори Київського університету. 1834–2006 / В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська [та ін.]. – Київ, 2006. – С. 132–139.

14. Сборник 40-летию С.-Петербургского общества вспомоществования бывшим студентам Киевского университета, 1871–1911. Вып. 1 / [Н. А. Шекун, Н. Х. Бунге, В. Д. Шидловский и др.]. – Санкт-Петербург : Спб. о-во вспомоществование бывш. воспит. Киев. унта, [1911]. – [4], 112 с., 1 л. табл.

15. Грузенберг О. О. Вчера : воспоминания / О. О. Грузенберг. – Париж : [Б. и.], 1938. – 242 с.

16. Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира : в 2 кн. Кн. 1 / за ред. І. С. Гриценка ; [ред. кол. : П. П. Андрушко, Г. І. Балюк, І. А. Безклубий та ін. ; уклад. : І. С. Гриценка, В. А. Короткий]. – Київ : Либідь, 2011. – LVIII, 500 с. – Текст рос. мовою. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету).

17. Государственный совет Российской империи, 1906–1917 : энциклопедия / [сост. :

Валентин Шелохаев, Вадим Демин ; науч. ред.: Б. Ю. Иванов, А. А. Комзолова, И. С. Ряховская]. – Москва : РОССПЭН, 2008. – 343 с.

18. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. Ч. 2 / за ред. В. Д. Базилевича. – 2-е вид., випр. – Київ : Знання, 2005. – 567 с.

19. Славінський М. Заховаю в серці Україну : поезія, публіцистика, спогади /- М. Славінський ; [упоряд. Б. Славінський, Д. Славінський ; ред. Микола Шудря]. – Київ : Юніверс, 2002. – 415 с.

20. Цытович Н. М. Воззрения Д. И. Пихно в области экономической политики / Н. М. Цытович // Памяти Д. И. Пихно / сообщение проф. А. Д. Билимовича и проф. Н. М. Цытовича. – Санкт-Петербург, 1913. – С. 18–34.

21. [Витяг з протоколу засідання Ради Університету Св. Володимира від 4 листопада 1883 р.] // УИ. – 1884. – № 4. – С. 134.

22. Державний архів міста Києва. - Ф. 16. Київський університет Св. Володимира, 1834–1920 рр. Оп. 465. Спр. 1364. Протоколи испытаний студентов юридического факультета, [1883 р.], арк. 35 зв.–36.

23. Цытович Н. М. Обзор учений о предпринимательской прибыли / Н. М. Цытович. – Киев : Типогр. Имп. Университета Св. Владимира 1889. – IV, 285 с.

24. Юхименко П. І. Цитович Микола Мартиніанович – фундатор теорії підприємницького прибутку / П. І. Юхименко, С. В. Бойко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 2 (128). – С. 31–40.

25. Пихно Д. И. Рецензия на сочинение кандидата прав Николая Цытовича «Обзор учений о предпринимательской прибыли» / Д. Пихно // УИ. – 1890. – № 10. – С. 6–18.

----- Шановний читачу! В журналі «Право. ua» №1 у статті «Становлення М.Д.Іванішева як науковця-поліцейста» автор Соломаха А.Г., у третьому абзаці допущена помилка - треба читати: Постать Миколи Дмитровича Іванишева (Іванішева).